

IMPLEMENTATIERICHTLIJN VOOR HET OPLEIDINGSKADER ZINGEVING

Structurele implementatie van Zingeving in opleidingscurricula

Dr. Aliza Damsma Bakker
Dr. Hanna Klop
Hannan van Rooij

Met medewerking van:

Dr. A. Visser – Nieraeth, vertegenwoordiger toetsingcommissie SKGV
Prof. dr. E. Finnema, Hoogleraar verplegingswetenschap UMCG/RUG en Lector Verpleegkundige Diagnostiek Hanzehogeschool
M. Gardien – Matthijssen, beleidsadviseur MBO Raad btg Zorg, Welzijn en Sport
Dr. R. den Hertog – Voortman, vertegenwoordiger LOOV
K. Seijdell, vertegenwoordiger VGVZ
Jojanneke Thiesen – van Staveren MEd, onderwijsadviseur palliatieve zorg en projectleider O2PZ
H. van Wijgerden-Snoek, vertegenwoordiger SAC Sociale Studies

November 2023

Opbrengst van Project 'Structurele implementatie van Zingeving in opleidingscurricula'

Deelproject H van het 'Onderwijsplan Zingeving in Zorg en Sociaal Domein' 2020-2025

In opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

Uitgevoerd onder Penvoerder Agora, met subsidienummer 330838.

Uitgevoerd door Lectoraat Zorg en Zingeving, Academie Health Care, Hogeschool Viaa i.s.m. Stakeholders betreffende Zorg, Welzijn en Geneeskunde opleidingen.

November 2023

Hogeschool Viaa
Postbus 10030
8000 GA ZWOLLE
038 - 425 55 42

Scan de QR-code om naar de projectpagina te gaan.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal-licentie

Zingeving in de gezondheidszorg en het sociaal domein: Een fundamentele competentie

Begeleidende implementatierichtlijn voor het opleidingskader

Implementeren is een kunst apart

In Deelproject H van het Onderwijsplan is in samenwerking met experts en belangenbehartigers vanuit de verschillende domeinen en opleidingsniveaus een onderbouwd en inspirerend opleidingskader geformuleerd. Maar een ontwikkeld product, zoals het opleidingskader, krijgt pas betekenis als dit zijn weg vindt naar de praktijk van individuele opleidingen en docenten het adopteren, aan de slag gaan om passend onderwijs te ontwikkelen en dit onderwijs een duurzame plek krijgt in de opleiding. Om dat proces te ondersteunen en stimuleren is in deze implementatierichtlijn een poging gedaan om belangrijke uitgangspunten, beschikbare materialen, behulpzame tools en al ontwikkeld onderwijs te verzamelen en zo laagdrempelig mogelijk aan te bieden. Het doel is dan ook niet om een uitputtend overzicht van beschikbare en wenselijke strategieën of inhoudelijke elementen te bieden, maar **deze richtlijn dient als inspiratie**. De genoemde uitgangspunten en educatieve strategieën zijn gebaseerd op wat in het oordeel van onderwijskundige en inhoudelijke experts belangrijk en zinvol is om mee te nemen in een implementatieproces.

Om de kans van slagen van een implementatieproces te vergroten is het van belang om een expliciete rationale te hebben voor de strategie die je kiest¹. Er zijn vele implementatie theorieën, modellen en toolkits beschikbaar om hierbij te ondersteunen. Deze richtlijn gaat niet zozeer in op het proces van de implementatie, maar is vooral gericht op de educatieve en organiserende/faciliterende strategieën door inhoudelijke elementen te bieden om het proces te kunnen vormgeven en vergemakkelijken. Wel is het van belang om te benadrukken dat de basisstappen van een implementatieproces moeten worden borgen voordat specifieke strategieën worden ingezet.

1. Maak altijd een analyse van de huidige situatie en de wenselijke situatie. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld een SWOT om duidelijk te krijgen wat het doel van de implementatie is en welke obstakels, voorwaarden en doelgroepen in ieder geval moeten worden geadresseerd. Analyseer waar de beste aanknopingspunten zijn in het huidige curriculum voor het zingevingsonderwijs.
2. Stel een concreet plan op dat borgt dat het zingevingsonderwijs een vaste plek in het curriculum krijgt en kies een implementatiestrategie die past bij de onderwijsinstelling en de opleiding. Denk aan wat er nodig is qua scholing, aan formele en informele communicatie, en aan werksessies die de motivatie vergroten. Kies het liefst meerdere strategieën, omdat uit onderzoek blijkt dat dit effectiever is.
3. Volg de implementatie op de voet, vier successen en stel het plan bij als dit nodig blijkt.

Uitgangspunten

Onderwijskundige onderbouwing in de opleiding zelf

Opleidingskaders worden gewoonlijk per opleiding geschreven en trechteren van een visie op het beroep via een onderwijskundige onderbouwing van opleidingscompetenties, doelstellingen, onderwijs en toetsing toe naar eindkwalificaties. Dat principe is in dit opleidingskader ook gevolgd, hoewel dit opleidingskader niet voor 1 specifieke opleiding is, maar een aanvulling vormt voor al bestaande opleidingskaders en opleidingsprofielen. Binnen de verschillende domeinen, maar vooral binnen de verschillende niveaus worden andere terminologie gebruikelijk. Zo spreekt het mbo over kwalificatiedossiers met bijbehorende kwalificaties, het hbo over competenties en opleidingsprofielen en het geneeskundig onderwijs weer over een raamplan met eindtermen. In dit project is geëxperimenteerd met meerdere termen, maar uiteindelijk gekozen voor de meest ongekleurde onderwijskundige term **eindkwalificatie**.

Als kapstok voor de eindkwalificaties is het onderwijskundige uitgangspunt **competentiegericht leren** (Dochy & Nickmans, 2005; Vlaamse Onderwijsraad, 2008) gekozen. In competentiegericht leren is er expliciete aandacht voor benodigde kennis, vaardigheden en attitude aspecten die we in de eindkwalificaties wilden vastleggen. Wanneer een eindkwalificatie bestaat uit deze drie complementaire elementen is de rol van en verbinding met de praktijk van groot belang. In diverse onderwijskundige literatuur wordt de nadruk gelegd op belang van het confronteren van studenten met **authentieke beroepssituaties**. Dit bepleit ook het 4CID model, dat ook effectief is gebleken is meta-analyses (Costa, Miranda en Melo, 2022). Deze twee principes is in de implementatierichtlijn meegenomen door zoveel mogelijk praktijkgerichte tools en onderwijstips te includeren om zowel voor kennis-, vaardigheden-, en attitudeontwikkeling van studenten onderwijs te kunnen ontwikkelen of implementeren die aansluit bij de beroepspraktijk.

Uitgangspunten voor de verschillende opleidingsniveaus

MBO Onderwijs

Voor de mbo-opleidingen zijn de kwalificatiedossiers leidend. In deze kwalificatiedossiers zijn thema's uitgewerkt tot kwalificaties. Thema's toevoegen aan de kwaliteitsdossiers is een langdurig en moeizaam proces. Daarom wordt geadviseerd in de curricula aansluiting te zoeken met kwalificatiedossiers die verwant zijn aan het thema Zingeving. De suggestie van de onderwijsexperts is om bij de dossiers Burgerschap en/of Palliatieve Zorg expliciet stil te staan bij zingeving.

Bij studenten die in een mbo-opleiding in zorg of welzijn volgen is een praktische insteek aan te bevelen. Ook kan het helpen om naast de toelichting van begrippen de taal aan te passen zodat het thema dicht bij de leefwereld van de student komt, suggesties zijn 'zinervaring' of 'zinbeleving'. Er is al onderwijsmateriaal ontwikkeld in de vorm van lessenspakketten of leermodules door andere mbo-opleidingen die vrij eenvoudig kunnen worden geïmplementeerd: een mooi voorbeeld van beschikbaar onderwijs dat door twee mbo opleidingen zorg in ontwikkeld voor reflectieonderwijs en praktijkonderwijs is beschikbaar via de [Toolkit Zin in Onderwijs](#) [Toolkit Zin in Onderwijs - Hogeschool Viaa](#),

HBO Onderwijs

Voor hbo-opleidingen is een uitwerking van de bondige eindkwalificaties beschikbaar in de EPICC Competenties [StandaardEPICCNLversieDEFINITIEFpdf.pdf](#) (staffs.ac.uk) . Hoewel deze zijn ontwikkeld voor verpleegkundigen en verloskundigen, zijn deze interprofessioneel implementeerbaar. Deze competenties bevatten direct concrete leerdoelen die geïmplementeerd kunnen worden. Er is ook bijpassend onderwijs beschikbaar uit verschillende (internationale) opleidingen via de EPICC Toolkit [Resources and Tools – EPICC Network \(staffs.ac.uk\)](#)

Een praktische uitwerking hiervan heeft ook geleid tot Nederlandstalig onderwijs dat is in ontwikkeld in een onderzoek bij twee hogescholen. Daarbij is zingeving expliciet verwerkt in een Serious Game en een digitale tool is ingezet bij minoronderwijs. Dit onderwijs is beschikbaar via de Toolkit Zin in Onderwijs [Toolkit Zin in Onderwijs - Hogeschool Viaa](#)

WO Onderwijs

Wat betreft de verpleegkundige vervolgoopleidingen en sociale wetenschappen is dezelfde eindkwalificatie gebruikt als die voor geneeskundige basisopleiding, gebaseerd op de NLQF. Voor deze opleidingen kan voortgebouwd worden op de implementatietools beschreven bij het HBO. Waar meer een regiefunctie mag worden verwacht is in het kader van gezamenlijke besluitvorming. Het project 'Samen Beslissen', heeft geresulteerd in informatie voor professionals en een toolkit met expliciete aandacht voor zingeving ([www.watertoedoen.info](#)). Het begrip 'Het Goede Gesprek' is bekender onder artsen en geneeskunde opleidingen, maar heeft dezelfde intentie.

Voor de geneeskunde opleidingen is daarnaast aansluiting bij het raamplan noodzakelijk, hoewel in het raamplan maar op één plaats een referentie is te vinden naar zingeving (spiritualiteit). Positieve Gezondheid wordt genoemd, dus het onderwijs dat daarbij aansluit kan zingeving expliciet maken.

Spiritual Care Education

Internationaal wordt het onderwijs dat studenten voorbereid op het hebben van aandacht en zorgen voor zingeving de term 'spiritual care education'. En hoewel de culturele (Nederlandse) context van grote invloed op de benodigde en gevraagde aandacht en zorg voor zingeving, is voor alle

domeinen en niveaus is gebruik te maken van de theoretische basis die er internationaal al is over zingevingsonderwijs. De belangrijkste pionier is het internationale EPICC netwerk (EPICC Network – Enhancing Nurses’ and Midwives’ Competence in Providing Spiritual Care through Innovative Education and Compassionate Care (staffs.ac.uk)) die met een Erasmus+ al eerste in een consensus proces vier competenties voor verpleegkundigen en verzorgenden ontwikkelde. Als hulpmiddel bij deze competenties is een ‘golden matrix’ ontwikkeld waar al het beschikbare onderzoek die ‘spiritual care education’ is samengevat. Deze matrix geeft ook inzicht in welk soort onderwijs het meest effectief of impactvol blijkt uit onderzoek en kan dus helpen bij het kiezen van implementatie strategieën.

Gebruik van holistische, integrale theorieën of benaderingen

Wanneer in de opleiding al aandacht is voor visies, theorieën of benadering waarin zingeving expliciet wordt genoemd, is het eenvoudiger om het zingevingsonderwijs te koppelen aan het bestaande onderwijs waarin studenten in deze visies, theorieën en benaderingen worden geïntroduceerd. Het geeft studenten en docenten taal om uit te leggen, op te merken en in gesprek te gaan over de zingeving. In de verschillende domeinen zijn voor ieder vakgebied is een rijkdom aan deze visies beschikbaar, maar door de experts werden er expliciet twee onder de aandacht gebracht als behulpzaam en actueel.

Positieve Gezondheid

Positieve gezondheid (www.IPH.nl) krijgt binnen zorg en welzijn met toenemende mate navolging. Van gemeentebestuur, gesprekstool voor professionals tot een vermelding in het raamplan Artsen, positieve gezondheid lijkt een benadering die ruimte biedt om zingeving expliciet te kunnen maken. Deze tendens leidt er toe dat binnen organisaties mooie tools of trainingen ontstaan die ook heel goed in curricula kunnen worden ingezet bij de implementatie van dit opleidingskader. Een mooi voorbeeld is dat binnen Zorggroep Oude en Nieuwe Land vanuit het gedachtegoed van Positieve Gezondheid het ‘Klavergepraak’ is ontwikkeld en ingevoerd. Het Klavergepraak is een nieuwe laagdrempelige gespreksmethode die in een spelvorm wordt uitgevoerd. Er zijn vier uitgangspunten: identiteit, welbevinden (wat wil je graag), wonen (hoe wens je de woonsituatie) en gezondheid. Dit Klavergepraak kan ingezet worden bij sociale vaardigheidslessen.

Presentie

Aandacht en zorg voor zingeving zouden vanuit een reflecterende, onderzoekende, open en vragende grondhouding moeten voortkomen. Om studenten deze houding aan te leren kan de Presentiebenaderingⁱⁱ behulpzaam zijn. Het leert studenten om eerst te werken aan de verbinding met die ander, wat juist zo belangrijk is bij zingevingsproblemen of levensvragen.

Verzamelde Educatieve strategieën

De rol van de docent

Door vele onderwijsexperts is de rol van de docent is cruciaal benoemd. De docent heeft een belangrijke voorbeeldfunctie: hij/zij kan laten zien in het geven van lessen hoe studenten aandacht voor zingeving in de praktijk met cliënten kunnen hebben door gebruik te maken van het parallelproces. Docenten kunnen in contact met studenten dezelfde reflecterende, onderzoekende, open en vragende houding laten zien die de studenten zelf ook moeten aanleren.

Reflectie en Intervisie

Van groot belang is dat wanneer dit opleidingskader wordt geïmplementeerd, het onderwijs zich niet richt op kennis van religies of levensbeschouwelijke stromingen. Alle eendkwalificaties beginnen bij de student en het eigen reflecteren op hun zingeving. In plaats van kennis hebben studenten allereerst handvatten nodig om hun eigen zingeving verder te ontdekken, dan wel bevestiging te vinden van waar zij in geloven. Leg daarom in reflectieve en interactieve werkvormen de focus vooral op het ontdekken van eigen zingeving: waar kom ik vandaan, waarom leef ik, waar ga ik heen? Dat zijn kernvragen die het bestaan van ieder mens raken. Pas als studenten begrip en taal hebben voor die diepere laag, zijn ze in staat deze vragen aan anderen te stellen en signalen op te merken.

Beschikbare onderbouwde werkvormen

- genogrammenⁱⁱⁱ
- schrijven van en vertellen over je levensverhaal^{iv}
- de spirituele stoel van Katrien Cornette van Gensterzorg^v

Niet-onderbouwde werkvormen, aangedragen door experts

- Maak onderwijs over zingeving integratief, door in alle jaren van de opleiding en bij verschillende binnenschoolse

en buitenschoolse onderwijseenheden les te geven over zingeving waarbij voorkomen wordt dat zingeving instrumenteel wordt

- Streef ernaar om zingeving te integreren in vaste structuren van opdrachten. Zodat een student houvast heeft tijdens de opdrachten, en later deze structuur kan loslaten en meer kan improviseren, maar altijd aandacht heeft voor zingeving.
- Focus op gespreksvaardigheden gericht op zingeving, leer studenten concrete vragen stellen over zingeving. Studenten kunnen weerstand hebben tegen of angst hebben voor zingevingsgesprekken. Het is van belang om dit weg te nemen bij studenten door docenten zingevingsgesprekken aan te laten gaan met studenten die persoonlijke ontwikkeling op het gebied van zingeving bevorderen. Het Leermetergesprek dat binnen een aantal ROC's als wordt ingezet, kan ook gebruikt worden als middel om aandacht voor zingeving te implementeren. Binnen HBO en WO kan de ontwikkeling in de zingevingcompetentie onderdeel zijn van de persoonlijk professionele ontwikkeling.
- Maak zingeving tastbaar en zichtbaar in de praktijk. Gebruik concrete opdrachten zoals een casusbespreking. Dit kan ook door studenten interventies in te leren zetten op het gebied van zingeving. Screeningsmethoden (zoals de ABCD-methode) en kennis van andere disciplines voor eventuele doorverwijzing zouden ook onderdeel van het onderwijs moeten zijn vanuit de eindkwalificatie.
- Ontwikkel een werkvorm of stageopdracht waarbij studenten levensvragen verzamelen in de praktijk en die in de les met andere studenten doorspreken.
- Ontwikkel een opdracht die de student vraagt hun visie op sterven laten uitschrijven
- Implementeer een Buddy-project, gericht op een buddy met levensvragen of zingevingproblemen (wellicht onder begeleiding of in samenwerking met een geestelijk verzorger), dit kan in een praktijkleerperiode, een stage of tijdens co-schappen, maar kan ook onderdeel zijn van het binnenschoolse onderwijs.

Mooi onderwijs als goede voorbeelden:

- De minor zingeving in Social Work (HAN Nijmegen)
- De minor Verpleegkundige Aandachtsvelder Zingeving van Via

Beschikbare richtlijnen:

- Zingeving in de palliatieve zorg (Pallialine) ^{vi}
- Zingeving de psychische hulpverlening (AKWA) ^{vii}

Overige informatiebronnen:

- Het leerboek 'Zingeving in Zorg en Welzijn' van René van Leeuwen, Marjolein Vosselman en Carlo Leget
- www.pratenoverlevensvragen.nl van Agora
- www.kenniswerkplaatszingeving.nl van veel samenwerkende onderwijsinstellingen en organisaties
-

i Zie voor een mooi overzicht bijvoorbeeld: Nilsen, P. Making sense of implementation theories, models and frameworks. Implementation Sci 10, 53 (2015). <https://doi.org/10.1186/s13012-015-0242-0>

ii Gebruik hiervoor in het onderwijs het Praktijkboek Presentie van Ely Beurskens, Marije van der Linde en Andries Baart. (Bussum: Coutinho 2019). Dit is een (studie)boek voor (Hbo)opleidingen in zorg en welzijn en voor professionals die praktische invulling willen geven aan presentie.

iii Zorg voor Beter heeft een handig hulpmiddel om dit praktisch in de les te kunnen doen met studenten zelf, of er een stage opdracht van te maken met cliënten in de praktijk: <https://www.zorgvoorbeter.nl/kennis-delen/tools/genogram-maken-de-generaties-in-beeld>

iv In het project 'Het Levensverhaal centraal' is met opleidingen en zorgprofessionals gewerkt aan manieren en methoden die kunnen worden ingezet. https://hbo-kennisbank.nl/details/sharekit_windesheim:oai:surfsharekit.nl:a755ba2f-d619-44c1-b778-be308ff92145

v Nieuwe tool in zinzorg: de Spirituele Stoel (gensterzorg.be)

vi <https://palliaweb.nl/richtlijnen-palliatieve-zorg/richtlijn/zingeving-en-spiritualiteit>

vii Nieuwe kwaliteitsstandaard Zingeving in de psychische hulpverlening - Akwa GGZ

Structurele implementatie van Zingeving in opleidingscurricula

Implementatierichtlijn voor het opleidingskader zingeving